

Міністерство освіти та науки України
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського»

Історико-філологічний факультет

Кафедра української та зарубіжної літератур

**ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА АНАЛІЗУ
ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ: СУЧАСНІ ВЕКТОРИ
ДОСЛІДЖЕНЬ**

Збірник наукових статей

Одеса

2023

УДК 811.161.2'42 (075.8)

Рекомендовано до друку Вченою радою ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
(протокол № 4 від 26 жовтня 2023 року)

Редакційна колегія

Авксентьєва Г. А., кандидат філологічних наук, доцент – відповідальний редактор.

Боєва Е. В., кандидат філологічних наук, доцент – відповідальний редактор.

Павлюк Н. Л., кандидат філологічних наук, викладач – відповідальний редактор.

Яремчук Н. В., кандидат філологічних наук, доцент – відповідальний редактор.

Рецензенти

Шевченко Т. М. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури та компаративістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Олексенко В. П. – доктор філологічних наук, професор кафедри української і слов'янської філології та журналістики Херсонського державного університету.

Теорія та практика аналізу художнього тексту: сучасні вектори досліджень : збірн. наук. статей. Одеса : Університет Ушинського, 2023. 203 с.

Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», 2023

В останніх рядках роману Тереза Дескейру раптово визначить: «Мене приваблювало не це місто з суцільного каменю, не лекції й музеї. Я люблю оцей живий ліс, що рухається навколо; у ньому вирують шалені пристрасті, які спричиняють ще страшніший бурелом, ніж найстрахотливіша буря. Нічний стогін сосен в Аржелузі зворушував мене тільки тому, що промовляв до мене людською скаргою» [6, с. 43].

Висновки. Таким чином, визначаємо наступні негативні визначення філософської категорії щастя, які сформульовані у романі: щастя не є таким, яке досягається у процесі збагачення, щастя не є таким, що може бути реалізоване у сталості, натомість позитивне може бути відкрите в ході антропологічного аналізу Франсуа Моріака, визначення щастя як процесу, безкінечного руху й еволюції.

Література

1. Albert Guerard, *The Life and Death of an Ideal: France in the Classical Age*. New York : Charles Scribner s Sons., 1928.
2. Cecil Jenkins, *Mauriac*. New York : Barnes & Noble, Inc., 1965.
3. Martha Ann Crockett. *Francois Mauriac and the search for happiness*. The University of North Carolina at Greensboro, 1968.
4. Martin Turnell, *The Art of French Fiction*. Norfolk, Connecticut: New Directions Books, 1959.
5. Блез Паскаль. *Думки*. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2009. 704 с.
6. Моріак Ф. *Гадючник; Дорога в нікуди; Тереза Дескейру: романи*. Львів : Вища школа, 1986. 450 с.

Олена Белік,
магістрантка I р. н.
історико-філологічного факультету
Університету Ушинського

ФУНКЦІЇ ЗАСОБІВ ГУМОРУ ТА САТИРИ В ОПОВІДАННЯХ

Г. КВІТКИ-ОСНОВ'ЯНЕНКА

Постановка проблеми. Літературний спадок Г. Ф. Квітки-Основ'яненка досить різноманітний, як за жанровими, так і за стильовими ознаками. Талановитий драматург, автор сентиментальних повістей, таких як «Маруся», «Сердешна Оксана», які примушували сучасників обливатись сльозами, і разом з тим талановитий сатирик, гуморист, який вмів так само вражати дотепним словом, як і доводити до сліз.

Як представник просвітительського реалізму, Квітка вважав, що дійовими засобами вдосконалення суспільства, викорінення зловживань, суспільних несправедливостей є література. Він дотримувався думки, що провідною метою літератури є сприяння вихованню та перевихованню людей. Для цього література повинна бути своєрідним дзеркалом, яке б відобразило вади окремих людей, так і суспільства в цілому, але не з метою критики задля критики, а з метою їх виправлення. Він вірив у всеперемагаючу силу слова й морального прикладу в боротьбі зі злом: «была бы цель нравственная, назидательная, а без этого, как красно не пиши, все вздор» [4, с. 142]. Саме за цим задумом автор пише численні сатиричні твори: фейлетони, комедії, оповідання. До них належать і вісім оповідань сатирично-гумористичного характеру: «Солдатський патрет», «Мертвецький Великдень», «От тобі і скарб», «Пархомове снідання», «На пущання – як зав'язано», «Малоросійська биль», «Підбрехач» та повість «Конотопська відьма».

У зазначених творах письменник сміливо й гостро викриває як недоліки окремих людей: пияцтво, лінощі, гонитву за грошима, так і характерні для того часу суспільні проблеми: беззаконня, службові зловживання, розбещеність чиновництва та поміщиків, тощо. Зупинимось на аналізі деяких з названих творів, а саме оповідань «Мертвецький Великдень», «От тобі і скарб».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчість Г. Квітки-Основ'яненка привертала увагу багатьох літературознавців. О. Гончар, Є. Вербицька, С. Зубков, А. Слюсар, Д. Чалий, М. Яценко зосереджували свою увагу на вивченні життєвого шляху письменника, аналізували жанрово-стильові особливості творів, осмислювали літературно-естетичні погляди Г. Квітки-Основ'яненка. Більшість українських дослідників вважає, що у творчості Г. Квітки-Основ'яненка представлені принципи естетики Просвітництва. Цю думку висловлює у своїх дослідженнях, зокрема «Питання реалізму і позитивний герой в українській літературно-естетичній думці першої половини ХІХ століття» М. Яценко. О. Гончар у монографії «Просвітительський реалізм в українській літературі» стверджує, що саме Квітка зумів найглибше теоретично засвоїти й застосувати в художній практиці творчі принципи методу й стилю просвітительського реалізму. Функції комічного у творчості Г. Квітки-Основ'яненка досліджувала Т. Дмитренко.

Метою нашої статті є дослідження функцій засобів гумору та сатири в оповіданнях Г. Квітки-Основ'яненка «Мертвецький Великдень» та «От тобі і скарб».

Виклад основного матеріалу. Оповідання Г. Ф. Квітки-Основ'яненка «Мертвецький Великдень» було надруковано в першому томі «Малороссийских повестей, рассказуемых Грицьком Основьяненком» за 1834 рік. В основу сюжету оповідання покладено поширене оповідання-анекдот про чоловіка, який потрапив на Великдень до мерців, про що Г. Ф. Квітка-Основ'яненко писав П. О. Плетньову в листі від 15 жовтня 1839 р.: «Это легенда, местный рассказ, ежегодное напоминание в семье на заговены о «Терешке, попавшемся к мертвецам с вареником». Рассказанное по-нашему, как все передают это предание, нравилось, перечитывали, затверживали!» [4, с. 216]. Такий сюжет, про який писав Квітка, знаходимо в етнографічному збірнику Б. Грінченка. Наведемо цей запис:

«Як Ничипір ділив вареник»

Був собі богомільний чоловік Ничипір; щоб не проспати утрени, то він лягав біля церкви: як ударять у дзвін, то він і прокинеться.

Перед якимсь великим праздником Ничипір, узявши в карман вареників, і пішов під церкву ночувать. Сів ото та їсть вареники, їв, їв та так з вареником в роті й заснув. Коли це чує: бов, бов – дзвоніють: він схватився та мерщій у церкву, – коли там повно мерців. Як напали вони його:

– Діли та діли вареник!

Дума Ничипір: «Як стану ділить, – не стане усім, битимуть мене». От і каже

– Так виходить же на могили, – кожний сяде на своїй, а я буду ділить!

Пішли вони ото на могили, – кожен на свою.

Ничипір і каже:

- Ні, не так! Сідайте молоді до молодих, а старі до старих!

- Посідали мерці: молоді до молодих, а старі до старих. Ничипір і каже:

- Е, ні, і ще не так! Сідайте так, щоб уміщі були ті, що в один год умирили.

Поки посідали, а півень: кукуріку!

Мерці – шарах у ями. Остався Ничипір з вареником!» [1, с. 13].

Герой народної оповідки змальовується позитивно як побожна людина, але потрапляє в ситуацію, яка робить його смішним: він заснув під церквою з вареником в роті. Квітка загострює комізм народного оповідання. Він кардинально змінює характер героя, перетворивши богомільного Нечипора на п'яницю та неробу. З цією метою Квітка-Основ'яненко доповнює сюжет експозицією. Тут зображується передісторія героя, його походження. Батько Нечипора «був собі велика ледащичка», «під тином п'яний і одубів!» [3, с. 126]. Доля зглянулася над сиротою, – його взяв на виховання заможний селянин. Згодом Нечипір одружився із донькою свого благодійника. Але

спадковість взяла верх над вихованням: він пропив весь жінчин спадок і «звівсь нінащо».

У зв'язку з цим з'являється ще одна анекдотична ситуація: дружина, щоб утримати чоловіка від пияцтва, побила його. Як це часто буває з п'яницями, чоловік покаявся, що вже не буде пити, але напередодні посту напився знову і заснув біля церкви з половиною вареника в роті. Не дивно, що п'яному Ничипорові приверзлася чудернацька пригода, що він начебто потрапив на мервецький Великдень, зустрів там померлих односельчан, мало не був роздертий мерцями і тільки треті півні врятували його від загибелі.

В народній оповідці лише констатується, що її герой потрапив в церкву, повну мерців. У Квітки Ничипір вступив у спілкування з мерцями, бо з'їв скоромне у піст. Коли мерці пристали до Ничипора з вимогою, щоб той поділив між ними вареник, він вирішив ошукати їх, скориставшись магічними якостями часу. Він всіляко зволікав, поки не проспівали треті півні. Але його перемога над мерцями обернулася проти нього самого, і він знову опиняється в смішному становищі. Заснувши біля церкви після визволення від мерців, Ничипір, побачивши односельчан, спросоння вирішив, що знову має справу з покійниками, і, щоб налякати їх, став кукурікати. Так хорор перетворюється на анекдот, бо саме цей жанр відповідає характерові героя оповідання. Бажаючи виправдатися, Ничипір розповідає про свою пригоду. Та його оповідь береться під сумнів односельцями, і, таким чином, міф знижується до анекдоту.

Виходячи з міфологічних уявлень про два світи, Квітка віддає перевагу земному життю, дарма, що він далекий від досконалості та справедливого розподілу благ. І хоча на тому світі «панщини не загадують, за подушне не тягнуть, отамана катьма, жінка не гризе голови й моркви не скромадить, роботи ніякої, ні об їжі, ні об одежі не вбивайся» [3, с. 125], все ж там не все ідеально, «не всі рівні», а зберігається станова ієрархія: «Ану, чоловіче з того

світу! – каже Нечипорові отець Микита, – виймай свій гостинець, та гляди, щоб ти поділив його на часті, щоб кожному, скільки тут нас є, щоб усякому достало: мені, попові, звісно учетверо против простого, дякові, удвоє, паламареві у півтори; а затим і старому, і малому, усім порівну» [3, с. 128].

Як бачимо, в оповіданні «Мертвецький Великдень» письменник сатирично змальовує не лише морально-етичні проблеми, а саме пияцтво та лінощі, а й соціальні, пов'язані із становою нерівністю, беззаконням, хабарництвом та бюрократизмом. Щоб уникнути судової кари за бешкет та крадіжку, Нечипір змушений давати хабарі: «Бо сказано; без піджоги і дрова не горять. А як десяцькому дай, соцькому дай, писарю дай, отаману дай, а все-таки до волості відопруть (не їм же одним хліб їсти); а як, не дай боже! та у ту пору набіжить засідатель, та, борони боже лихого часу, з письменоводителем: так тогді вже й зовсім пропав! Пишуть-пишуть, беруть-беруть, та тільки тогді пустять, як вже й нічого взяти» [3, с. 125].

Засобами комічного в оповіданні Квітки служать сатиричні порівняння, та іронія. Так, наприклад, вимагаючи від покійників, щоб вони назвали йому точне число осіб, серед яких треба розділити піввареника, Нечипір, «відвернувся від них, узявся у боки, як комісар, та й ходить між ними не вважа, як і той, громади». А коли вони протестують, то пропонує їм викликати писаря, який всіх перелічить: «Та, усміхнувшись, і каже нищечком: «Нагайкою, як у степу косарів» [3, с. 121]. Таким чином, ми бачимо, що для оповідання «Мертвецький Великдень» є характерним поєднання гумору та сатири. Засоби гумору використовуються для висміювання п'яниць та нероб, а сатира для засудження суспільних недоліків, що є типовим, для просвітницького реалізму, згадаємо, наприклад «Мандрі Гулівера» Дж. Свіфта. Цьому сприяє обрана точка зору: розповідь ведеться від імені представника селянського середовища, автор виступає нібито лише в ролі видавця, який викладає розповідь самовидців, односельців головного героя Так, про схильність Нечипора до пияцтва

говориться: «...не переп'є його і Данилка, от що у того пана, що біля нас живе, та що за його ридваном ззаду труситься у цвяхованім каптані, та у мережованім брилі, як той вареник вверченім,..» [3, с. 116]. Автор дізнався про незвичайний випадок з Нечипором від старої Куцейки, їй же розповіла «покійна ковалиха Оксана», а та чула від Явдохи... Отже, зниженню міфу до п'яної «химери» сприяє комізм не лише самого героя, а й намагання «видавця» довести вірогідність оповіді посиленням на ряд народних оповідачів.

Коли пригода Ничипора виявилася просто маренням п'яного, то його гостро сюжетна розповідь перетворюється на ніщо. Як пише Т. Дмитренко: «Протиставлення все – ніщо – типова гротескна форма осміяння, зниження, заснована на архаїчному тілесно-матеріальному світобаченні, яке передбачає множинність знишень і народжень – од всілякого дріб'язку до речей масштабних» [2, с. 54]. Характерний прийом гротескних перетворень служить виховній меті. Прилюдне осміяння Ничипора дискредитує його, і він постає перед людьми як звичайнісінький дурень.

Ще одним яскравим прикладом використання засобів комічного у прозовій творчості Г. Квітки-Основ'яненка також є оповідання «От тобі і скарб» (1834). В центрі сюжету цього оповідання містяться фольклорні перекази про зачаровані скарби та продаж душі чорту. Якщо в «Мертвецькому Великодні» фантастичний сюжет використано для повчального висновку – «от до чого ця горілка доводитьь»..., то в новому творі висміюються прагнення до легкої наживи. У творі змальовано образ Хоми Масляка, яким володіє маніакальна ідея знайти скарб. Наслухавшись різних легенд та переказів про скарби, Хома мріє розбагатіти не працюючи, але натомість втрачає весь достаток, чесно зароблений його батьком. Бажання розбагатіти за будь-яку ціну приводить його до нечистої сили – Юдуна. Хома ладен на все аби отримати скарб, навіть віддати свою душу. Але, як саркастично відзначає автор, чорт нею гребує. «А на чорта мені таке

сміття? – каже Юдун. – «Знай, друже, такої мізерної душі як твоя, в мене і послідній хлопець за нюх кабаки не возьме» [3, с. 215].

Якщо в оповіданні «Мертвецький Великдень» головним засобом комічного є гумор, то в цьому оповіданні переважає сатира. Більшу загостреність має й трагічний фінал: зустріч з чортом і перебування в нього, в гостях не минає безкарно – Хома Масляк помирає. Головним композиційним засобом оповідання є контраст, автор протиставляє лінивому, легковажному Хомі роботящу сім'ю Уласа й Домахи. Колишні наймити, вони завдяки невсипущій праці стали господарями, почали жити в достатку, в колі великої родини. В оповіданні докладно змальовуються їхній побут, підготовка до великодніх свят. Крім композиційної ролі, засіб контрасту має яскраво виражене дидактичне значення: лінощі призводять до родинного розладу, бідності та смерті, а сумлінна праця приносить достаток і родинну злагоду.

Усе ж майстерність Квітки як письменника-гумориста проривається крізь просвітницьку тенденційність настанов. Пасторальні картинки життя Уласа й Домахи змінюються сатиричним змалюванням особистих взаємин у родині, які наближаються до відомих сторінок «Кайдашевої сім'ї». Яскравим зразком цьому може бути колоритний епізод про різне ставлення господині до рідних дочок і невісток, для якого характерним є типова для Квітки іронія: «На невістку скаже «А неси доню, дрівець, а затопи доню, піч, а перестав сюди доню, жлукто»... та усе доню, та усе з ласкою. А на дочку та усе гримаючи: «Чи довго тобі казати, щоб достала отам борщ та пополуднювала; чи ти дурна, знаєш, що як ти обідала, до й досі нічого не їла?» Або: «Чи договорюсь я тобі, щоб ти покинула трясти та лягала швидше спати? Бач яка неслухняна! Лихо з нею [3, с. 209].

Яскравим прикладом використання засобів гумору та сатири є опис пекла. Оповіді чорта про пекло та муки грішників дуже нагадують сцени пекла із «Енеїди» І. Котляревського, та в розвінчуванні системи суспільного гніту Квітка пішов значно далі. Це, власне, є оповідання в оповіданні, де,

крім народних демонологічних уявлень про пекло, наявні життєві реалії. Поведінка, манери, вчинки, взаємовідносини – такі ж, як на цьому світі між панами і селянами. Надзвичайно цікаво відтворена еволюція сили і впливу чортів на мирян, яка дуже нагадує процес закріпачення українського селянства і перетворення козацької старшини на поміщиків.

Наділені Катериною II «милостями», новоспечені дворяни з усіх сил намагалися відмовитися від усього, зокрема й від рідної мови, що нагадувало б про їхній колишній стан, який не дуже відрізнявся від селянського: «Перш, було, чорти і на дривітні колоддя колють, чорти і пічкурами, чорти і за смолю, і за вугіллям; куди не задумай, усе вони, усе вони, сердешні, відбували, щоб тільки тих грішників по казанам укотентовати ... І ніч і день, і ніч і день на панщині. Чорт їх зна, як вони не виздыхали від такої надсади. Я й старшина над ними, та й мені лихо було: нікого, було, у двір узяти від панщини: не було в мене ні кухаря, ні хлопця, ні машталіра: сам собі, було, і обідати варю, і коня наповаю, і чоботи латаю, і ще скрізь оббігаю та назирну, де і як хлопці мої справляються» [3, с. 218].

Письменник настійно підкреслює ідентичність чортівських манер і порядків панських. Платтячка маненьких чортяточок – «точнісінько як на панях, що у городі берлинами роз'їджаяють», розмовляють вони, звичайно, по-хранцузьки». Чорти і чортиці також порозряджувані, «як настояще городське панство». Навіть чортівські страви характерні для панського столу: різноманіття «усякого м'яса», «тертий хрін з сметаною до поросятини», холодець «з раками і з просолоною осятринкою», морозиво, хвиги, родзинки, чорнослив, «горіхи самі мишоловки», «повидла» [3, с. 219].

Сам Юдун, розповідаючи, як він став жити по-панськи, розцінює це як можливість самому нічого не робити, оточити себе численною двірнею й слугами, що, «як у панському дворі», «байдики б'ють, у карти грають, горілку добре п'ють» та пана обдурюють [3, с. 219]. Тут з особливою чіткістю постає соціальний та культурний розкол нації, що так боляче ранив Г. Квітку. Ми

бачимо існування двох сфер життя: «нашого», тобто народного та «чужого» – «панського», «хранцузського» та «диявольського».

У змалюванні облаштування пекла, категорій грішників письменник залучає гротеск, описуючи, які способи покарань застосовувались за різні види гріхів. Зокрема, дістається у пеклі й безталанним писакам: «Смолу гнали з письменних: що не зна у письмі ніякого товку, попаде книжку б то і добреньку, так як вона не по-вашому писана, так він її і переписе по-вашому; а не вмючи не тільки чужого язика, та гаразд і свого, та так наварняка, що з доброї книжки зробить, хоч її покинь овсі» [3, с. 219].

Таким чином, для наведених оповідань характерним є використання цілого спектру засобів комічного: гумору, сатири, іронії, гротеску. Ці засоби підпорядковані виконанню різних творчих завдань, таких як засудження морально-етичних вад окремих людей, так і сатиричному зображенню численних недоліків суспільно-політичного устрою російської імперії.

Висновки. Комічне у творчості Г. Квітки-Основ'яненка займає значне місце. Гумор постає основною домінантою його творів, таких як оповідання «Мертвецький Великдень», «От тобі і скарб». Майже всі твори письменника сповнені гумором, який спирається на здобутки народної сміхової культури. Головним стильовий принципом гумористично-сатиричних творів Квітки є комічно-бурлескне, нерідко гротескне змалювання персонажів переважно фольклорного походження, насиченість художньої структури уснопоетичними мотивами й прийомами. Поетика підпорядкована створенню критичного пафосу, висміюванню й викриттю негативних соціальних і моральних явищ.

Література

1. Гринченко Б. Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях. Вып. 1: Рассказы, сказки, предания, пословицы, загадки и пр. URL:https://archive.org/details/libgen_00701029/page/n51/mode/2up (Дата звернення: 29.04.2023)

2. Дмитренко Т. Функції комічного в творчості Г. Ф. Квіткі-Основ'яненко. *Радянське літературознавство*. 1986. №10. С. 50–58.
3. Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Повісті та оповідання. Драматичні твори. Київ, 1982. 544 с.
4. Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Зібрання творів: у 7 т. Київ, 1981. Т. 7. 567 с.

*Марія ВОЛЬЧЕВА,
магістрантка I р.н.
історико-філологічного факультету
Університету Ушинського*

ФУНКЦІЙНИЙ ВЕКТОР ХУДОЖНЬОГО ЧАСОПРОСТОРУ В РОМАНІ СОФІЇ АНДРУХОВИЧ «ФЕЛІКС АВСТРІЯ»

Постановка проблеми. Романи Софії Андрухович вирізняються оригінальністю, самобутністю, неординарністю та художньою вишуканістю. Проте варто виокремити найвизначніший роман письменниці «Фелікс Австрія», який істотно відрізняється від інших творів. Софія Андрухович зуміла в цьому романі розширити функційну парадигму часопростору, використовуючи новаторські темпоральні засоби та прийоми.

Софія Андрухович оригінально використала форму родинного роману, тим самим переформатувавши оповідь про минувшину у контекст приватного життя героїв роману, водночас простежуємо постпостмодерну манеру темпоральної функційності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Роман «Фелікс Австрія» майстрині слова Софії Андрухович досліджувало багато літературознавців, зокрема зарубіжних та вітчизняних. Одним з відомих літературознавців, який захопився романом «Фелікс Австрія» є Ярослав Поліщук, який у своїй роботі «Гібридна топографія» аналізував часопросторову парадигму в контексті